

ÚJABB SZEMPONTOK A RÉVAI–VERSEGHY-VITÁHOZ

C. VLADÁR ZSUZSA

1. A Révai–Verseghy-vita a köztudatban

Révai Miklósnak Verseghy Ferencsel folytatott vitája széles körben ismert, a vitából leginkább jottista-ipszilonista háborúként emlegetett helyesírási kérdést, valamint az ikes ragozás megítélését tartják számon. Irodalmárok szerint a vita nyelvészeti tartalma és értékelése is lezártnak tekinthető (Margócsy 1990). Valóban, a nyelvészek álláspontja nagyjából egységes a vita nyelvészeti tartalmát illetően, a témával foglalkozó újabb szakirodalom (Telegdi 1996/97; Éder 1999a; Cser 1999; Tolcsvai Nagy é. n.) szinte teljes egységben a következő pontokat emeli ki:

1. A nyelvi norma kérdése. Ez Verseghy esetében a kortárs nyelvhasználatot jelenti, míg Révainál a régi nyelvallapotot. Ezt a gondolatot Éder Zoltán (1999a: 173) így fogalmazza meg: „Kettejük eltérő törekvéseiben a leglényegesebb mozzanatot alighanem abban jelölhetjük meg, hogy Révai történeti alapokra, a régi írók tekintélyére és nyelvallapotára építette grammatikáját, Verseghy viszont a korabeli művelt nyelvhasználat, az élő nyelvszokás alapján írta le a magyar nyelvet és alkotta meg nyelvi rendszerét”. Tolcsvai ezt írja: „... [Révai] a régi nyelvben találta meg a nyelvi helyesség forrását, melyet csak a grammatikus tud megbízhatóan rekonstruálni.”

2. A jottista-ipszilonista vita. Ez talán a legismertebb vonulata, ezért sokszor erre egyszerűsítik a vitát: Verseghy a kiejtés szerinti ipszilonista írásmódot pártolta, míg Révai a szóelemeket tükröztető jottista írásmódot.

3. Az ikes ragozás kérdése. Révai az ikes igék külön ragozásához ragaszkodott a teljes ragozási sorban, az eltérést romlásnak tekintve, míg Verseghy az ikes ragozást helytelennek tekintette.

A vita anyaga könnyen hozzáférhető, bizonyos részei modern kiadásban is megjelentek (Szalai 1980). Az ott hivatkozott munkák közül több latin nyelvű, ez ma már nehezíti a tanulmányozásukat, bár 1999 óta magyarul is olvasható az egyik alapmű, Verseghy *Proludiuma* (Éder 1999b). Ennek ellenére a vitáról tett állításokat meglepően kevés eredeti szöveggel támasztják alá. A két szerző eszmerendszerét külön-külön több tanulmányában, könyvében is bemutatta legkiválóbb ismerőjük, több művük kiadója, Éder Zoltán az eredeti források alapján. Ugyanakkor a vitában felmerülő kérdések tételes egymás mellé állítása máig hiányzik. Hiányzik annak a kérdésnek a megválaszolása is, hogy miért éppen a fent említett pontokban csúcsosodott ki a vita, holott e pontok nyilvánvalóan nem fogják át a szerzők teljes eszmerendszerét. A kérdés azért is érdekes, mert a vitát hallgatólagosan úgy tekintik, mintha Révai és Verseghy azonos alapvetésekből indultak volna ki, és a vita során azonos keretben gondolkodva adtak volna azonos kérdésekre különböző válaszokat. Így például a jottista-ipszilonista vita egyszerű helyesírási

kérdésnek tűnik, a régi vagy az újabb nyelvállapot normává emelése is önkényes választás kérdésének. Ilyen felfogást sugall a következő Tolcsvai-idézet is: „Révai és Verseggy a racionalista alapú elvont nyelvi rendszert mint a magyar nyelvközösség nyelvtani kompetenciáját a magyar nyelvről gyűjtött adatokkal kapcsolták össze, s így alakították ki zárt szabályrendszerüket ... az így meghatározott szabályoknak a közösség fölé helyezésére, felülről való terjesztésére [irányult a tevékenységük]. A kodifikáció a nyelv eszközzellegét feltételezte ...” Továbbá: „Egy másik irány ... jóváhagyta a mesterséges beavatkozást ... az analógiára hagyatkozott (Versegghynél a kortárs közszokásban, Révainál a nyelvi régiségben)”. Ebből az idézetből úgy tűnhet, mindkét fél egyetértett abban, hogy a nyelvi rendszer eszköz, amit racionalista felfogással, analógiára alapozva kell megközelíteni, csak más-más nyelvállapotot tekintve mintának.

2. Mit mondanak az eredeti szövegek?

Szükségesnek tűnik, hogy a vitában felmerült kérdéseket a szerzők teljes nyelvészeti felfogását figyelembe véve tekintsük át, és pedig az eredeti szövegekre alapozva. A következőkben erre teszünk kísérletet, a következő munkák alapján: Révai nagy grammatikája, az *Elaborator Grammatica* (I. 1803, II. 1806, III. 1908), és az ezzel párhuzamosan készült *Antiquitates* (1803), amelyben a Halotti Beszédet magyarázta. A röpiratok közül a Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága (1805) és a Versegi Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai a tiszta magyarságban (1806), és posztumusz kiadott munkája, *A magyar Deáki történet* (1912). Versegghytől a nyelvészeti munkák nyitányát jelentő *Proludium* (1793), és *A' tiszta magyarság ...* (1805). A *Proludiumot* az 1999-es magyar kiadás alapján idézem, a többi latin szöveget saját fordításomban.

A dolgozat következő részében először Révai és Verseggy nézeteinek rövid összefoglalását adjuk, utána pedig megvizsgáljuk, hogyan következik ezekből a vitában felmerült kérdésekre adott válasz. Az elméleti keretekben a következő elemekről lesz szó: elsőként a nyelv eredetét, mibenlétét, a nyelvek közti kapcsolatot érintő nézetek, utána a nyelvi leírás céljának, módszerének és központi egységének megfogalmazása. Ezután lehet válaszolni arra, hogy mit tartott Révai, illetve Verseggy a nyelvi norma alapjának és miért, és hogyan következik ebből a helyesírási és az ikes ragozási kérdésben elfoglalt álláspontjuk.

3. Az elméleti keretek összemérhetetlensége

3.1. A nyelv eredete

A két szerző közül Verseggy, akit a szinkrón nyelvhasználat érdekelt, nem foglalkozott a kérdéssel, vagy ha érintette is, igen röviden elintézte (1805: 18). Révai viszont több helyen és részletesen tárgyalta az általában vett nyelv és az egyes nyelvek keletkezését, hiszen gondolatrendszerének ez volt a kiindulópontja, amelyből a többi tétele logikusan következett. Forrásként Adelungra hivatkozott (ahogy Verseggy is), de Adelung közvetítésével Herder hatása is tetten érhető.

Az *Elaborator Grammatica* III. kötetének előszavában (1908: 4–6) fejti ki a legteljesebben a gondolatot. Szerinte kezdetben volt az ősi, elsőszülött nyelv, minden további nyelv őse, egy szótagból álló gyökökkel. Az első gyökök hangutánzó majd hanggal ábrázoló jellegűek voltak, az elvont fogalmakat is hangfestéssel ragadták meg. „[A

nyelv] első szavai, egy szótagnyi hangok, melyeket egyetlen szájátással adtak ki, kezdetben a belső indulatok kitörései voltak, és igen csekély számúak; majd a természetes hangoknak avagy a természet hangjainak utánzásai következtek, és ezek már sokkal gyakoribbak voltak. Az érzékeléssel felfogott külső tárgyaknak ugyanis, hogy megjelöljék őket, annak a hangnak az utánzásával adtak nevet, amelyet azok kiadtak. ... Tudjuk, hogy a mi magyar nyelvünkben is igen gyakori az onomatopoiézis. Ilyenek például a *tsep*, gutta; *tsók*, osculum; *szél*, ventus stb. Ilyen a legtöbb szótó, *patt*, *rett*, *pih*, *sü* stb., melyekből a következő igék származnak: *patt-og*, crepat; *retteg*, tremit; *piheg*, anhelat; *sü-t*, assat; *sü-l*; *assatur* stb. Bizonyos, hogy minél egyszerűbb egy nyelv, minél inkább ragszkodik eredeti kiindulásához, annál gyakoribb benne az onomatopoiézis.

A szavak második ötöde is eredetileg a természet hangjainak utánzása volt; később azonban valamilyen hasonlóság alapján nem hangzó, az érzékeléstől elvont tárgyakra is átvitték őket. Így a *spiritus*, magyarul *lélek* főnév a *léh*, *léh-ez*, *léh-ek*, igéből van képezve.

Sőt a szavak, különösen a mi [magyar] szavaink harmadik ötöde a rokon nyelvekben most is tisztán mutatja hangzó sajátságát a távoli múltban: ezek a szavak a későbbi kiművelés során és a dolgok lassanként kifinomuló érzékelése folytán megváltoztak alakjukban és jelentésük átvitelével. Ezek alapján végül igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a szavak maradék kétötöde sem más eredetű.”

3.2. A nyelv mibenléte

Verseghy a nyelvet elsősorban kommunikációs eszköznek tartotta. Az 1793-as Prolodiumban a magyar grammatikatörténet során talán ő definiálja először a nyelvet mint olyat (Éder 1999b): „Nyelven általános értelemben azokat az artikulált hangokat értjük, amelyeknek segítségével bármely ember gondolatainak sorát mással közli.” Ez a kommunikációs eszköz a mindennapi élő gyakorlatában (*usus*) ragadható meg.

Révait a nyelvnek ez az aspektusa kevésbé foglalkoztatta. Ő a nyelvet élő organizmusként képzelte el és emberi lényként szimbolizálta. A nyelv férfikorát a 17. századra tette, azóta szerinte csak hanyatlás következett be. „A’ férfi kor elmúlt már. [...] ez a’ boldog idő közel három századig tartott, Pázmán előtt, alatta, és utána. A’ feljebb eső ifjú kor is sokkal több épséggel bírt” (1805: 63). Révai szerint ez az a kor, amelyben nyelvünk az ősi nyelv mintáit megtartva és bővítve kifejezőképessége csúcsára jutott, azóta viszont ősi szerkezetét megbontó változások indultak (pl. az ikes ragozás tekintetében). Meg volt győződve arról is, hogy a magyar nyelv a kezdetektől (vagyis az első ránk maradt emléktől, a Halotti Beszédtől fogva) nem sokat változott, illetve a változás látszólagos, a helyesírás torzítja el: „ha kicsit jobban megvizsgáljuk ennek a kéziratnak a helyesírását, és a mai szokás szerint írjuk át, régiségünk eme ritka emléke egyre inkább hasonlítani kezd a mai kor nyelvére” (1803a: 46).

Fontos hangsúlyozni, hogy ez az ideális állapot a nyelvnek önmagának az ideális formája, és nem a rajta keresztül közvetített tartalom teszi értékessé a formát, mint korábban az európai nyelvelfogásban. (Akár a homéroszi eposzok nyelvére, akár a Szentírás nyelvére gondolunk.) Révai egyébként biztos volt abban is, hogy a nyelvenlékek nyelve a valódi, beszélt magyar nyelvet tükrözi, nem számolt az írott és a beszélt nyelv

különbségével: „...mivel az Íróktól olly állhatatosan megtartatott, úgy volt az egész nemzetnél is; mert ennek közönséges szokásából jött amazoknak tollaikba” (Révai 1805: 15).¹

Verseghy szerint viszont a különböző korok nyelvi alakjai közt nincs értékkülönbség: „Ugyanazon kézírásban a’ pluralis’ suffixumát egy szócskában kétféleképpen talállyuk: *mic* vagy *miv*; a’ helyheztető cásust megmeg kétféleképen ... E’ kétféle suffixumok közül vallyon a régiebbek-e a’ jobbak, vagy a’ későbbek?” (Verseghy 1805: 9). Emiatt szerinte „A magyar kézírások és könyvek a’ legrégebb halotti beszédektől fogva, mellyekre fellyebb említett Auktorunk in suis Ant. Litt. hung. olly sokat épít, egész a’ mostani könyveknek árjáig, nem bírnak elegendő tekintettel arra, hogy a nyelvnek helyességére és szépítésére nézve az egész magyar nemzetnek törvényeket szabjanak” (uott).

3.3. A nyelvek közti kapcsolat

Miután Révai azt az alaptételt vallotta, hogy minden nyelv egy ősnyelvre vezethető vissza, a nyelvrokonság kérdése a mai, leszármazási rendet feltételező, családfa jellegű fogalmak szerint értelmezhetetlenné válik, hiszen minden nyelv rokona mindegyiknek, legfeljebb a közelség foka lehet kérdéses. Azok a nyelvek vannak közelebbi kapcsolatban, amelyek hasonló alakú szavakkal ragadják meg a világot, és azokat hasonló eszközökkel fűzik össze, ezek az *atyafiságos* (latin szövegekben: *affines*) nyelvek. Révai szerint a magyar nyelv az északi nyelvekkel közelebről atyafiságos, testvéri, a keletiekkel távolabbról atyafiságos, unokatestvéri viszonyban van: „...mennél tovább mentem a’ feszegetésben, [...] annál nagyobb s annál közelebről való atyafiságát tapasztaltam a’ napkeleti és az éjszaki nyelvekkel” (1912: 83). Ez a kapcsolat a nyelvi elemzésben lesz lényeges, mert ha az egyik nyelvből nem lehet megfejteni valamely gyök eredeti alakját, a rokon nyelveket lehet segítségül hívni, ahol ez a gyök még így van meg.

Verseghynél viszont világosan szétválik a mi fogalmaink szerinti szerkezeti, tipológiai hasonlóság és a genetikai rokonság. Nála a nyelvek kétféle kapcsolata az *affinitas* és az *identitas*. Az *affinitas* kapcsolatnál a szerkezet azonos, de a szókincs és a grammatikai elemek eltérnek. Ha a szerkezet mellett ezek is megegyeznek, akkor egyazon nyelv különböző *dialectus*aíróról van szó, vagyis *identitas*ról. A Proludium 67. §-ában azt írja: „Ha továbbá a gyökerek meg a képzések és ragozások szótagjai különböznek ugyan, de a szóképzés és szóragozás rendszere, valamint végül a beszéd szerkesztésének módja általában véve csaknem hasonló; akkor az ilyen nyelvek mint rokonok és ugyanahhoz a családhoz [helyesebben: típushoz – CVZs] tartozók csak az egésznek részeként különböznek egymástól. [...] Ha végül maguk a szógyökök, valamint a képzések és ragozások szótagjai csak a rokon magánhangzókat vagy kevés esetben néhány mássalhangzót illetően térnek el egymástól, akkor a nyelv egészében ugyanaz marad, és csak különböző nyelvjárásokra oszlik” (1793/1999: 43).

3.4. A nyelvi elemzés célja, módszere és alapegységei

Révai (1806: 36) és Verseghy (1793/1999: 70–72) egyaránt e négy, a nyelvben uralkodó elvet tartott számon: usus, analogia, etymologia, euphonia. Révai 1806-os röpiratában a latin mellett magyarul is megnevezi: *jó szokás (recta consuetudo), ezen épült*

¹ Ezért nem szerencsés a Révai–Verseghy-vitát beszélt nyelv–írott nyelv különbségre egyszerűsíteni.

helyes hasonlóság (huic insistens analogia), okos szóvisgálás (prudens etymologia), illő szép hang (euphonia conveniens). Mindkettejük forrása feltehetőleg Adelung volt (1782: 109), aki a nyelvben ugyanezt a négy törvényt nevezte meg: 1. *Sprachegebrauch*, 2. *Analogie*, 3. *Etymologie*, 4. *Wohllaut*. A két szerző azonban mást értett e fogalmak alatt, és más következtetésre jutott belőlük.

Révai számára a nyelvi elemzés fő célja az etymologia volt, azaz a nyelv eredeti rendszerének megismerése, vagyis a szóalakok elemekre tagolása, és az elemek visszavezetése azoknak a gyökökre, amelyeket a nyelv eredetileg használt a gondolatok kifejezésére: „A’ ragasztékokat elválasztással, azoknak eléggé meghatározott mellékesleg való jelentéseikkel, a’ kiavúlt gyökök is szépen előadatnak, azoknak első saját jelentésökkel” (Révai 1806: 60).

Láttuk, hogy szerinte a nyelvben eredetileg egytagú, fogalmi jelentésű gyökök voltak (*radix nuda*), amelyek közül egyesek az idők során alakí és jelentésbeli önállóságukat elvesztve más gyökökhöz kapcsolódtak, így alakultak ki a többtagú, képzett gyökök (*radix formata* vagy *aucta*), illetve a toldalékok. (Révai minden toldalékot önálló gyökből, de legalábbis névmásból származtatott.)

Ha a nyelvből nem fejthető vissza az eredeti alak és jelentés, akkor kell az „atya-fiságos” nyelvekhez segítségül fordulni, ahol ez még eredeti alakjában él. Mivel Révai felfogásában a magyar nyelv a finnugor és a keleti nyelvekhez is tartozott, ezért fordulhat elő ugyanazon szó magyarzatánál hol egy finn, hol egy arab stb. párhuzam.

Eljárására jó példa a *süt, sül* igék elemzése (ezt a példát több művében is felhasználta). A Verseghy Ferentznek ... *mocskolódásai ...* című röpiratában így ír: „[Ezekben az igékben] a’ gyöker szó, *sü*, bizonyonnyal *assatio*, a’ sülésnek természet szerént való hangja, *sü sü sü*: szóvá lett, természeti hang követés, *onomatopoeia*. Ezzel ily pusztán, kicsiny változással, élnek még most is az Árabsok, *scha, schaj*, név, és ige képében, *assum, assat*” (Révai 1806: 60–61). Ugyanez az ige szerepel példaként az *Elaborator Grammatica* III. kötetében is, de ott a gondolatmenetet tovább is folytatja: „A *süt* és *sül* igéknek közös az elsődleges jelentésük, a *sütés*. De eltér a másodlagos jelentésük: mivel az egyikben a ’sütés’ cselekvő jelentésű, a másokban viszont szenvedő. Ezt a különbséget az eltérő hozzátett részek okozzák: az egyikben a *t* hang, a másokban az *l*. Ezeket a különböző részeket levágva, ott marad pusztán a teljesen megegyező jelentésű *sü*; és bizony ez az első csíra, az elsőszülött nyelv szócskája, a főnévi értékű *sütés*. A magánhangzó nélküli *t*-ről már tudjuk, hogy az *et*-ből származik, ebből a magánhangzót hátravetve lesz a *te-sz-em*; a magánhangzó nélküli *l* pedig az *el*-ből ered, amelyből a magánhangzót hátravetve lesz a *le-sz-en*: ezért a *sü-t* tulajdonképpen *assationem facit* [’sütést-tesz’], a *sü-l* pedig *assatio-füt* [’sütés-lesz’], vagyis *süt, sül*” (1908:6).

Révai szerint a gyökök összekapcsolódásakor szükségszerűen hangtani változások is bekövetkeztek. Ezek összefoglaló neve az *euphonia*, és Révai szerint ez felelős azért, hogy a hangalakbeli változás végül olyan formákhoz vezet, amelyekben az eredeti gyökalkokat már nem vagy alig lehet felismerni.

A korábbi magyar grammatikákban az *euphonia* a hangváltozásokra szolgáló általános magyarázat volt, és Révainál is ez az egyik leggyakoribb terminus. Elődeihez képest azonban új gondolat, hogy ezek a változások nem csupán a szó képzése, ragozása során jelentkeznek, hanem történetileg is számolni kell velük: „Megvayon a’ betü

tserélés, elrejtés, hasonló, és közép hang követés, 's több e' féle változás, minden nyelvekben, kiváltképen a' napkeletiekben; és a' nyelvekben történt minden változásnak ez a' fő oka" (1805: 18). Révai szemében az *euphonia* elfedi az organikus nyelvalkotás során keletkezett alakokat, így a gyökök eredeti alakjának nyomozásakor ezeket a változásokat vissza kell fejteni.

Verseghy viszont a Tiszta magyarságban amellelt érvelt, hogy az *euphoniának* nincsenek előre elrendelt szabályai, az egyes nyelveken belül az analógia irányítja. A két felfogás az *euphonia* okozta hangváltozás két ellentétes oldalát emelte ki: Révai az eredeti alakokat elhomályosító, Verseghy viszont a nyelvi rendszert létrehozó és megtartó hatását hangsúlyozta (Verseghy 1805: 19–20).

Verseghy számára a nyelvi elemzés célja a mostani, ténylegesen használt nyelv elemeinek megállapítása, és az elemek osztályozása volt. Az etimológiának világosan elválasztotta két jelentését: a szóelemekre bontását, illetve az elemek eredetének kutatását:² [Az etymologia] „a' gyökérszóknak nyomozása [...] mely a gyökereknek az olyan betűktől való elválasztásából áll, melyek nem a' gyökerekhez tartoznak; vagy pedig a' szuffixumok' és gyökérszavak' eredetének feszegetése" (Verseghy 1805: 8–9). Azonban Révaival ellentétben Verseghy csak az *etymologia* alaktanként való értelmezését, a szinkrón szóelemekre bontást tartotta elfogadható célnak. „Az igaz etimológia tudnillik ki nem terjed nyomozásiban egyéb tárgyakra, hanem csak a' néma vagy eleven gyökereknek a' formatívaktól, inflexióktól, epenthetikáktól, eufonikáktól és praefixumoktól való megválasztására; [...] céllya pedig soha egyéb nem lehet, hanem csak az, hogy megmutassa, mikép kell az analogiának törvényei szerint hasonló szókból hasonló esetekben új szót csinálni, vagy a' hasonló szót hasonló esetekben declinálni, és conjugálni. Mihelyt a' gyökérszóknak eredeteit kezdi nyomozni, mint *Otrokocsi in Originibus hungaricis*, vagy a' formatíváknak és inflexióknak származásait feszegetni, mint többször említett Auctorunkban *in Antiquitatibus Litterat. hung.* munkái azonnal csak bizonytalan hypothesisek..." (Verseghy 1805: 13).

Verseghy az elemeket szigorúan formális alapon, pozíció és funkció alapján kategorizálta, elemzésének egységei a tő, inflexiós toldalék és képző toldalék. A tő nem tartalmaz grammatikai funkciójú elemet, a rag pedig abban különbözik a képzőtől, hogy szóalakzáró, míg a képző után más elem is állhat. Ez számos fontos felismeréshez vezetett: például a korábban és Révai által is egyneműnek tekintett *pronomén affixumot* (*ház-am, ház-ad, ad-om, ad-od* típusú alakok) különbözőképpen kezelte igei és névszói helyzetben: az igehez kapcsolódót ragnak, míg a névszóhoz kapcsolódót [ma: birtokos személyjel] képzőnek tartotta (Telegdi 1996–97: 17). Másik példa: Verseghy így jutott el a sokesetes névragozási rendszer gondolatához (Éder 1999c), míg Révai továbbra is a latin esetrendszert tartotta meg.³ A példákat lehetne szaporítani.

² A kétféle értelem az antikvitásból ered, ahol az etymologia az alapformából (*etymon*) való lezármazást vizsgálta a paradigmák és a szócsaládok szintjén is. (Ezért lehetett az alaktani rész neve a régi grammatikákban *etymologia*.)

³ Ez egyébként jól mutatja a szemléletbeli különbséget: Révai pontosan ugyanúgy tisztában volt a latin mintájú magyar esetrendszer elégtelenségével, egyszerűen a latin mintát elterjedtebb, közérthetőbb, ezért célszerűbb leírási eszköznek tartotta: „Mivel már gyermekkorunktól a latin nyelv szabályaival vagyunk átitatva, ezeket használjuk a mi nyelvünk magyarzatában is. Emiatt

4. A vitában érintett kérdések

Láttuk, hogy Révai és Verseghy számára a nyelvi elemzés tárgya, célja és alapegységei teljesen eltérőek voltak, és azonos fogalmak (*etymologia*, *affinitas*, *radix*) alatt is mást értettek. Ezért a vita kérdéseiben elfoglalt álláspontjuk is a fentebb vázolt eltérő elméleti keretből eredt.

4.1. A nyelvi norma alapja

Révai a régi, Verseghy a kortárs nyelvhasználatot (*usus*) tette meg a norma alapjává. A választás az elméletből következett. Révai szemében a nyelv rendszere a beszélőtől független, felettük álló létező volt, tehát a nyelvhasználat (*usus*) helyes vagy helytelen voltát is az dönti el, hogy megfelel-e a rendszernek, vagyis az *usus* az etimológiának van alárendelve, abból következik. A tömegek nyelvhasználata szerinte egyáltalán nem mérvadó: „Hanem kell-e teljesen mellőzni a nyelvi szokást? Azokban az esetekben, ahol az etimológia szabályai magyarázattal szolgálnak, és a tömegek hanyag nyelvhasználata világosan bizonyítja van, biztosan mellőzzük” (1803a: 309). De aggály nélkül utasítja helyre a különben példaképként felmutatott nagy szerzőket is, ha vétenek az általa elképzelt rendszer ellen: „[Káldi, Pázmány és a többiek] komolyabb dolgokkal lévén elfoglalva az etimológiával nem tudtak annyit törődni, hogy minden vesszőre odafigyeljenek. Ezeket a későbbi korok, számtalan segédeszköz birtokában, már eredményesebben, biztosabban állapítják meg és magyarázzák. Azt hiszem, ha holtuktól feltámadnának, maguk is egyetértéssel hallgatnák, és szívesen fogadnák ezeket a magyarázatokat” (1803a: 311).

Verseghy számára viszont az *usus* a jelenkori, és ezen belül a nagyobb körben használt, többségi nyelvhasználatot jelentette, és szerinte ez határozza meg a normát. „Az általános szokásnak, ha különben ellenkezik is az elfogadott analógiával, vagy az etimológiával, vagy a jóhangzással, kétségtelenül törvényereje van” (Verseghy 1793/1999: 66). Felfogásában az általánosság foka a döntő: a nyelvek általános tulajdonságai magasabb rendűek az egyedi nyelvekénél, a tágabb körben érvényes norma hat a kisebb körnél: „Ami a nagyobb vagy kisebb rész általánosan értékelt részleges szokásait illeti, ha ezek bármely más, általánosan elfogadott szokásnak ellentmondanak, nem lehet törvény értékük” (uo. 67). A grammatikusnak a nagyobb rész szokásait követni, a kisebb rész szokásait pedig csak leírni kell, ezek az egész nyelv számára nem adhatnak normát (1793/1999: 68).

4.2. A jottista-ipszilonista vita

Révai gyökelméletéhez szorosan és elvileg kapcsolódott a szóelemző (jottista) írásmód pártolása. A gyökök összekapcsolódásakor jelentkező *euphonia* bizonyos esetekben a hanyag ejtéssel is átfedésben van, ami a szóelemek határának elmosását eredményezi, amit viszont szerinte a szóelemző (etimologikus) helyesírásnak kell óvnia, ami egyúttal egy korábbi, valós ejtési állapot őriz.

Felfogásában mindkét fajtájú szóelemet (tő, toldalék) eredeti, teljes alakjában kell tükrözni. Szerinte eredetileg őseink ezeket így, teljes alakjukban ejtették, a szóelemek

van, hogy ugyanannyi esetet határozzunk meg a mi nyelvünkben is, és nem nyelvünk természetete miatt” (Révai 1803b: 202).

határai megakadályozták a fonetikai módosulást: „a *mulchotia, temetiuc, zocoztia* igékben [...] kéziratunk korában a *t-t* saját, eredeti, teljes, lágyítás nélküli hangzásával, hasonlóan az *i* betűt is az eredeti *j* hangzással ejtették: *lát-játok, mulhat-ja, temet-jük, szakaszt-ja*” (1803a: 303). Szerinte csak később, az euphoniára törekvő hanyag ejtés következtében mosódtak el a szóelemek határai. A szóelemek eredeti alakját a szóelemző (etimologikus) helyesírásnak kell óvnia, ami egyúttal egy korábbi, valós ejtési állapot őriz.

Verseghy ezzel szemben a kiejtés szerinti írásmód pártján volt, fő érvét az jelentette, hogy az azonos hangot minden esetben azonosan kell írni, függetlenül attól, hogy milyen módon jött létre a szóalak: „...csak az az írás felel meg tökéletesen rendeltetésének, amely bármely megkülönböztetett hangot megkülönböztetett és mindig ugyanazzal a betűvel jelöl” (Verseghy 1793/1999: 21). Ezért a szinkrón állapotú alak leírásában diakrón szempont nem érvényesülhet, mert megbontaná ezt az elvet. Az etimologikus írásmóddal kapcsolatosan másik kifogása az volt, hogy a nyelvtanuló így hajlamos lenne betűejtéssel olvasni (uo. 23). (Ez egyébként nem állt volna messze Révai óhajától, lásd feljebb.) Verseghy álláspontját a szintén kiejtéspárti Adelung véleménye is erősítette (Éder 1999b: 92). A vita előzményeiről lásd Korompay 2003; C. Vladár 2013.

4.3. Az ikes ragozás kérdése

Az ikes ragozás kérdése a vita harmadik, közismert eleme. Révai azért ragaszkodott az ikes ragozáshoz, mert az ikes ragozást teljes, az érintett igék teljes ragozási rendszerét átfogó paradigmának tekintette, ezt az Antiquitatesban külön táblázatban mutatta be (1803a: 181). Az *-ik* végződést névmási eredetű személyragnak tartotta, a ragozást pedig egy középső formának: „...a tiszteletre méltó régiség és a későbbi korok, amikor folyamatosan és következetesen használták ezt a rámutató toldalékot, és ezáltal a határozatlan és a határozott forma mellé létrehoztak és bevezettek egy egyedülálló középső formát” (1803a: 179).

Verseghy az ikes ragozást az egyértelműség és az analógia alapján ellenezte, mert szerinte a nyelvben nem lehetnek olyan alakok, amelyek többféle funkciót töltenek be egyszerre, tehát nincsen helye kétértelműségeknek a grammatikai rendszerben. Az *evék* típusú alakok ezt a szabályt szegik meg, mivel egyszerre lehetnének egyes szám első és többes harmadik személyű alakok (1793/1999: 63). A másik érve az volt, hogy ez a ragozás a kortárs magyar nyelvhasználatban csak kisebb területre terjed ki, Verseghy azt állította a Tiszta magyarság Toldalékában, hogy ez nyelvünkben „tótosság” (ezért a Hattól Beszédet is egy tót pap alkotásának tartotta).

5. Összegzés: filozófiai nyelvészet kontra rendszerszemlélet

Mint láttuk, a Révai–Verseghy-vita tehát nem elsősorban az ott szereplő kérdésekről szólt, ezek valójában két párhuzamos külön eszmerendszer egymással éppen érintkező pontjai. A legfontosabb, lényegi kérdések a vitában fel sem merültek. Vagy azért, mert amit egyikük alapvetőnek vélt, azt a másik nem is tartotta vizsgálatra érdemesnek (mint például Verseghy a nyelv keletkezését), vagy mert nem állították egymással szembe (mint például a nyelvi elemzés alapegységét vagy a nyelvleírás célját). Ráadásul azonos terminusokon (*affinitas, etymologia, usus, euphonia* stb.) egészen mást értek. A vitában egyáltalán szóba került kérdésekre adott válaszok mögött sem nem önkényes döntések álltak, hanem a szerzők teljes eszmerendszeréből logikusan következtek.

Révai nyelvszemlélete filozófiai alapon nyugodott. Szerinte nyelvünk az ősi, el-sősülött nyelv közeli leszármazottja, amely eredeti jellegét ma is őrzi. A nyelv élőlény, mely kifejlett alakját a nyelvemlékes korban érte el, ez a követendő norma, amit a mai hanyatlásból vissza kell hozni. A nyelvtudomány feladata a gyökök eredeti rendszerének feltárása, a helyesírás pedig ennek őrzője. Révai egyedi rendszert alkotott, nem volt a mai értelemben vett történeti-összehasonlító nyelvészet előfutára, de liberális romantikus sem.

Verseghy szinkrón, rendszerszemléletű felfogása a nyelv többségi beszélt alakjának leírását és normává emelését, az elemek osztályozását tekintette feladatának. Elvei sok tekintetben a strukturalista nyelvészettel rokonítják: a szinkrónia hangsúlyozása, az elemek formális és pozíció alapú leírása, egymáshoz viszonyításuk, a változatok kizárása a vizsgálatból, a nyelv eszköznek tekintése.

A vitát a köztudat szerint Révai nyerte meg: Kazinczy segítségével az ő álláspontja diadalmaskodott az akadémiai helyesírásban és nyelvtanban. Ennek a nézetnek a tarthatatlanságára Éder Zoltán már korábban (1999c) felhívta a figyelmet. Révai szemléletének újragondolása és összevetése Verseghyével nyelvtudomány-történetünk fontos feladata. A munkát elősegítheti egy újabb forrás hozzáférhetővé válása: a Révai nyelvészeti nézeteit összegző *Antiquitates magyar változata* (Stemler–C. Vladár 2014).

HIVATKOZÁSOK

- Adelung, Johann Christoph 1782: *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen*, Leipzig, Breitkopf.
- Cser András 1999: A magyar nyelvtudomány történetének vázlata, in Robert Henry Robins 1999: *A nyelvészet rövid története*, ford. Siptár Péter, Budapest, Osiris Kiadó – Tinta Kiadó, 266–286.
- Éder Zoltán 1999a: Verseghy Ferenc nyelvemlék kézikönyve, in Éder Zoltán: *Túl a Duna-tájon*, Budapest, Mundus Kiadó, 173–184.
- Éder Zoltán 1999b: Utószó. Verseghy Prolodiumának fordításához, in Verseghy Ferenc 1793/1999, 77–95.
- Éder Zoltán 1999c: Verseghy nyelvi rendszere és a kortársi grammatikák, in Éder Zoltán: *Túl a Duna-tájon*. Budapest, Mundus Kiadó, 185–196.
- Korompay Klára 2003: Helyesírás-történet, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 281–300, 579–596.
- Margócsy István: A Révai–Verseghy-vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai, in Kulín Ferenc–Margócsy István szerk.: *Klasszika és romantika között*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 26–34. <http://vfek.vfmk.hu/00000056/008.html> (letöltve 2014.05.28.)
- Révai Miklós 1803a: *Antiquitates literaturae Hungaricae*, Pestini, Trattner.
- Révai Miklós 1803b: *Elaboratior Grammatica Hungarica I*, Pestini, Trattner.
- Révai Miklós 1805: *Versegi Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága*, Pesten, Trattner Mátyás betűivel.
- Révai Miklós 1806: *Versegi Ferentznek megsalatoszott illetlen motskolódásai a tiszta magyarságban*, Pest.
- Révai Miklós 1806: *Elaboratior Grammatica Hungarica II*, Pestini, Trattner.

- Révai Miklós 1908: *Elaboratior grammatica III*, ed. Simonyi Zsigmond, Budapest, Franklin Társulat.
- Révai Miklós 1912: *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve „A’ magyar de-
ákai történet”*. Kiad. Rubinyi Mózes. Budapest, MTA.
- Stemler Ágnes – C. Vladár Zsuzsa kiad. 2014: Révai Miklós: *Antiquitates. Magyar iro-
dalmi régiségek*, Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Szalai Anna szerk. 1980: *Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták. 1781–1826*, Budapest,
Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Telegdi Zsigmond 1996–1997: Ein früher Versuch, die Ungarische Morphologie
systematisch aufzubauen, *Nyelvtudományi Közlemények* **95**, 13–22.
- Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza, in Hor-
váth Iván szerk.: *villanyспенót*.
<http://villanyспенot.hu/index.php?p=szoveg&n=12313> (letöltve 2014.05.28.)
- Verseghy Ferenc 1793/1999: *Bevezetés a magyar nyelv törvényeibe, amely Adelung
rendszerébe, nemkülönben a keleti nyelvek szelleme, valamint a tiszai és az erdélyi
nyelvjárás alapján készült*. Szerk. Éder Zoltán, ford. Hegyi Balázs. Szolnok, Ver-
seghy Ferenc Megyei Könyvtár.
- Verseghy Ferenc 1805: *A tiszta magyarság, avagy a csinos magyar beszédre és helyes
írásra vezérlő értekezések*, Pest.
- C. Vladár Zsuzsa 2013: A szóelemző írásmód elve a korai magyar grammatikákban, in
Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti ku-
tatások újabb eredményei VII*, Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék,
179–193.